

AGNIESZKA NIESZPOREK
agnieszka.nieszporek@interia.pl
ORCID: 0000-0002-0517-1058

PATRIOTYCZNE KARTY POCZTOWE Z KOLEKCJI KS. STANISŁAWA ROEHLEGO

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SPLP.2020.007>

Streszczenie

W artykule przeanalizowałam dwadzieścia dwie karty pocztowe o tematyce patriotycznej z kolekcji ks. Stanisława Roehlego. Źródła pochodzą z I poł. XX wieku i dotyczą w większości czasów zaborów. Zaprezentowano na nich wielość motywów i symboli ukazanych na kartach pocztowych: wizerunki Polonii, odwołania do historii – rycerzy, powstańców, bohaterów narodowych, ważnych bitew, motywów heraldycznych, symbolu Orła Białego, ludowości czy twórców kultury polskiej. Na ich przykładzie ukazano, jak ważną funkcję pełniły w społeczeństwie polskim: odwoływały się do sfery emocjonalnej, uczyły postaw moralnych, budziły ducha narodu, utrwały świadomość narodową, konsolidowały różne warstwy społeczne, uczyły historii, budziły nadzieję i otuchę, pokazywały piękno ojczyzny oraz stwarzały możliwości prezentacji tych treści warstwom mniej wykształconym. W czasach po odzyskaniu niepodległości, stawały się wyrazem wdzięczności za ojczyznę oraz troski o jej przyszłe losy.

Słowa kluczowe: *karty pocztowe, XX wiek, patriotyzm, niepodległość, ks. Stanisław Roehle*

Patriotic Postcards from Stanislaw Roehlke's Collection

Summary

In this paper I have analysed twenty-two patriotic postcards from the collection of Rev. Stanislaw Roehle. The sources come from the first half of the twentieth century and are usually focused on the partitions of Poland. I have presented the multiplicity of motifs and symbols shown on the postcards: the images of Polish people, the historical themes – the knights, the insurgents, the national heroes, the important battles, the heraldic motifs, the White Eagle symbol, the folklore and Polish artists. I have tried to show their important function in the Polish society: they appealed to the emotions, taught moral attitudes, raised the national spirit, permeated the national consciousness, consolidated various social classes, taught history, raised hope and encouragement, showed the beauty of the fatherland and created the possibilities of presenting these contents to less educated social classes. In the days following the regaining of independence they became an expression of gratitude for the homeland and concern for its future destiny.

Keywords: *postcards, 20th century, patriotism, Polish independence, Stanislaw Roehle*

Zbiór kart pocztowych księdza Stanisława Roehlega, odnaleziony wśród makulatury w Domu Księży Emerytów w Zamartem koło Chojnic, jest cennym zespołem źródeł filokartystycznych. Interesującą częścią tego zbioru są dwadzieścia dwie pocztówki patriotyczne pochodzące z epoki rozbiorowej XX w. oraz z czasów tuż po odzyskaniu niepodległości (dokładniej: z lat 1905–1921). Prawie wszystkie karty pocztowe ksiądz otrzymał od rodziny i przyjaciół, z wiadomych względów, pochodzenia polskiego. Cztery z nich to widokówki wysłane przez niego do rodziców i braci.

Patriotyczną kartę pocztową Stanisław Ledóchowski definiuje jako ilustrowaną kartę pocztową o motywach zaczerpniętych z narodowej, a niekiedy i religijnej ikonografii, wydanej celem podsycania ofiarności własnych, a przychylności obcych obywateli wobec danego kraju¹. Paweł Banaś zwraca natomiast uwagę, że propagandowe karty pocztowe, wydawane na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku, noszą wyraźne piętno „kultury niewoli”, a ich najważniejsze zadanie

---

¹ S. Ledóchowski, *Wstęp do systematyki pocztówki patriotycznej i jej ideowych uwarunkowań*, w: *Aksjosemiotyka karty pocztowej*, red. P. Banaś, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992, s. 167.

stanowi rozbudowanie i utwierdzanie postaw narodowych, stąd też zazwyczaj określa się je mianem pocztówek patriotycznych².

Pocztówki typu patriotycznego i historycznego z polskimi napisami i motywami patriotycznymi ukazywały się już na przełomie stuleci i to we wszystkich trzech zaborach, najwięcej jednak pod władzą liberalnej Austrii. Wśród pocztówek tego typu można wyodrębnić motywy: rocznicowo-jubileuszowe, batalistyczne (ze scenami z dziejów Polski), alegoryczno-symboliczne, heraldyczne (z orłami, flagami, herbami), portretowo-biograficzne (pokazujące bohaterów narodowych), a także krajoznawcze (o motywach patriotycznych), topograficzne (z mapami historycznych ziem Polski) oraz literackie (teksty utworów literackich, pieśni patriotyczne wraz z nutami³). Liczne ich egzemplarze pokazują ważną rolę, jaką pełnił ten drobny druk pocztowy, zwłaszcza w okresie niewoli Polski i w czasach niosących nadzieję na odzyskanie niepodległości. Pocztówki typu patriotycznego możemy podzielić na dwa nurty: jeden nawiązujący do historii Polski i jej chlubnych tradycji oraz zrywów patriotycznych narodu. W jakimś stopniu do tego nurtu należy również zaliczyć liczne reprodukcje malarstwa historycznego. Drugi nurt nawiązuje do współczesnych wydarzeń, związanych np. z I wojną światową, Legionami Polskimi, Polską Organizacją Wojskową oraz osobą Józefa Piłsudskiego⁴.

Pocztówki stawały się swoistego rodzaju wykładnią i dokumentem „obyczaju patriotycznego⁵”, pełniły funkcję utrwalania świadomości narodowej, kształtowania postaw patriotycznych, konsolidacji poszczególnych warstw społeczeństwa i całego narodu. Dzięki swojej popularności uczyły historii, budziły nadzieję i otuchę oraz pokazywały piękno ojczyzny⁶. Karty pocztowe, jako źródło ikonograficzne, stanowią cenną dokumentację sposobów postrzegania i interpretacji tzw. sprawy polskiej w tym czasie⁷. Zazwyczaj unikano pocztówek fotograficznych, zaś karty pocztowe chętnie poddawane były obróbce graficznej, ponieważ taki sposób podejścia pozwalał na bardziej efektywne przekazywanie propagandowych treści. Rozpiętość stylistyczna kart jest duża – od prostych wizerunków, po szczegółowo wymalowane, kolorowe sceny w stylu historyzmu⁸. Na pocztówkach

² P. Banaś, *Orbis pictus. Świat dawnej karty pocztowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005, s. 219.

³ S. Ledóchowski, dz. cyt., s. 165–177.

⁴ J. Kotłowski, *Pocztówki. Kolekcja Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1997, s. 38–39.

⁵ P. Banaś, dz. cyt., s. 222.

⁶ Tamże, s. 224.

⁷ „Wem gehört Polen?“ *Propagandapostkarten aus dem Ersten Weltkrieg. „Do kogo należy Polska?“*. *Propagandowe kartki pocztowe z czasów I wojny światowej*, red. M. Hiller, A. Ziemińska, Polska Akademia Nauk, Wiedeń 2018, s. 7.

⁸ Tamże.

chętnie zamieszczano wizerunki różnych narodowych pamiątek, miejsc i przedmiotów, które były świadkami wielkości narodu⁹.

W XIX i na początku XX wieku wizerunki na kartach pocztowych stwarzały możliwości prezentacji patriotycznych treści w środowiskach mniej wykształconych, w których emocje łatwiej można było poruszyć za pomocą obrazu. Dla Polaków pocztówka stawała się tekstem ikonicznym, który pełnił funkcję edukacyjną i wpływał na poczucie tożsamości w czasach zaborów. Potrafiły one dotrzeć do masowego odbiorcy i stać się środkiem do zdobycia wiedzy historycznej, swoistej lekcji dziejów narodowych. Pocztówka mogła pretendować do roli strażnika tradycji, stać się komunikatem o silnej ekspresji i zabarwieniu emocjonalnym. Pełniła funkcję nosiciela polskości¹⁰. Znaczenie pocztówki w tamtym okresie było szczególnie: poza charakterem ściśle korespondencyjnym, bywała uznawana za symbol wyjątkowy, wieszany na ścianie, stawała się niekiedy formą dziełka literackiego, a jako druk ulotny dotykała wielu dziedzin życia społecznego i gospodarczego¹¹.

Na pocztówkach zatem w różnych wersjach występuje postać Polonii – symbol Polski utożsamiający trwanie narodu polskiego¹², legendarni, uśpieni w górach rycerze, anonimowi żołnierze kolejnych powstań, wielkie postacie narodowego panteonu (Jan III Sobieski, książę Józef Poniatowski, Tadeusz Kościuszko, Tadeusz Rejtan, Władysław Jagiełło), czy zwycięskie bitwy (pod Grunwaldem, pod Racławicami). Kobieta w czerni, spętana łańcuchami lub płacząca niewiasta pocieszana przez Chrystusa, stała się jednym z ulubionych motywów alegorycznych¹³. Karty pocztowe nierozzerwalnie związane są z ideą narodowego mistycyzmu. Według Barbary Jedynek: „ojczyzna stawała się ideą boską, historia ziemska – podobna do historii świętej, a mściciele aniołami wolności, wszelkie elementy polityki sakralnej, krzyże, korony cierniowe, palmy męczeństwa, figury, kaplice, cmentarze, pieśni, stacje męki Chrystusa przeistaczały się w czasie zagrożeń w odwieczne ale i historyczne znaki pamięci i przekazu”¹⁴.

W ten nurt wpisuje się karta pocztowa przedstawiająca *Napoleona i Andrzeja Niegolewskiego pod Samo-Sierrą 1808 r.* (il. 1, stempel: 15.07.1905 Pelplin, wysłana przez kolegę ze studiów, Chylińskiego) utrwalająca moment odznaczenia

⁹ J. Kotłowski, *Pocztówki. Kolekcja*, dz. cyt., s. 39.

¹⁰ E. Skorupa, *Dziewiętnastowieczna ikonosfera a tożsamość narodowa*, w: *Ikoniczne i literackie teksty w przestrzeni nowoczesnej dydaktyki*, red. A. Pilch, M. Rusek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015, s. 43–59.

¹¹ J. Kotłowski, *Dawne pocztówki. Historia, ikonografia, kolekcjonerstwo*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1998, s. 48.

¹² *Wem gehört*, dz. cyt., s. 23.

¹³ E. Skorupa, dz. cyt., s. 46–49.

¹⁴ B. Jedynek, *Obyczaj patriotyczny w Polsce w czasach niewoli*, w: *Miasto i kultura polska doby przemysłowej. Wartości*, red. H. Imbs, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1993, s. 121–147.

polskiego pułkownika krzyżem Legii Honorowej. Ten uczestnik wojen napoleońskich i patriota walczący o odzyskanie przez Polskę niepodległości w szeregach Gwardii Lekkiej Konnej wziął udział w słynnej szarży 30 listopada. Jako jeden z nielicznych, Niegolewski przedostał się na sam szczyt przełęczy, do ostatniej baterii wroga, odniósłszy przy tym dziewięć ran od bagnatów i dwie od kul z karabinów, stąd też na ilustracji podtrzymywany jest przez innego żołnierza. Za ten

Il. 1

niezwykły czyn otrzymał odznaczenie od samego cesarza, jako pierwszy i najmłodszy z oficerów swojego pułku. Napoleon miał krzyknąć do niego: „Honneur aux braves des braves” (pol.: „Cześć najdzielniejszym z dzielnych”). Postawa Niegolewskiego stała się dla Polaków symbolem bohaterstwa i niezłomności¹⁵.

Motyw rycerza widoczny jest natomiast na pocztówce *Bohun* (il. 2, stempel: 11.02.06 Pelplin, 14.02.06 Strassburg), a bohater powieści Henryka Sienkiewicza *Ogniem i mieczem* został ukazany na koniu, w tradycyjnym kozackim stroju z szablą, jako postać wyeksponowana na pierwszym planie, na tle toczącej się bitwy. Ciekawy jest również widoczny w lewym górnym rogu „znaczek dobroczynności” z napisem: „Na potrzeby nasze” z ilustracją pelikana karmiącego pisklęta.

Wojownicy przedstawieni zostali również na kolejnej karcie pocztowej z kolekcji *Wyprawa wojenna* (il. 3, stempel, słabo czytelny: 1908, od Bogdana). Co ciekawe, uchwycony moment przedstawia dwóch rycerzy na koniach podczas rozmowy, na tle toczącej się bitwy. Wojownik przedstawiony na czarnym koniu wyciąga rękę, jakby coś tłumaczył czy wydawał rozkazy. Można by nawet przyjąć, że są to dopiero przygotowania do starcia, gdyby nie ciało pokonanego przeciwnika leżące na pierwszym planie. Nie sposób odgadnąć, która z bitew polskiego oręża została przedstawiona na ilustracji, jednakże uzbrojenie wojowników (szczególnie szabla i kabura) pozwala przypuszczać, że może być to wiek XVII, zwany w polskiej historiografii wiekiem wojen. W początkowo czarno-białym, a następnie podkolorowanym wizerunku zwracają uwagę powiewające polskie flagi. Wizerunek ma symbolizować wielowiekowe tradycje walki o ziemię Rzeczypospolitej.

Do motywu Polonii nawiązuje natomiast czarno-biała pocztówka *Aniół Pański. Z powinszowaniem Nowego Roku* (il. 4, stempel: 30.12.08, Breslau, od St. Roehlego), na której widnieje zstępująca z nieba Najświętsza Maryja Panna z długimi rozpuszczonymi włosami i ze skrzydłami, wyposażona w insygnia królewskie.

¹⁵ B. Wojcieszak, *Andrzej Niegolewski. Biografia polityczna*, PASSAT – Paweł Pietrzyk, Poznań 2004.

Stanowi ona swoiste połączenie Anioła i królowej Jadwigi. Jednakże najciekawszym i nieoczywistym elementem przedstawienia jest kotwica, chrześcijański symbol nadziei, rozumianej tutaj jako nadzieja na odzyskanie niepodległości. Po lewej Duch Święty pod postacią gołębiczy z gałązką oliwną, kolejnym symbolem nadziei. U dołu znajdują się charakterystyczne budowle polskich miast, nierozzerwalnie związane z historią narodu: Częstochowy (zespół klasztorny zakonu paulinów na Jasnej Górze), Warszawy (Zamek Królewski z kolumną Zygmunta), Krakowa (Wzgórze Wawelskie), Gniezna (katedra), Poznania (ratusz) i Kruszwicy (Mysia Wieża). Przedstawiony wizerunek ma symbolizować szczególną opiekę Najświętszej Maryi Panny, patronki Polski, nad ojczyzną.

Na kolejnej karcie pocztowej ze zbioru (il. 5, stempel: 19.07.09, Pełplin, od St. Roehlego) widnieje król Polski, jednoczyciel ziem polskich po ponadstuletnim rozbiciu dzielnicowym, Władysław Łokietek, w koronie, trzymający w lewej ręce sztandar z orłem piastowskim, a w prawej – uniesiony miecz. Strój władcy – zbroja, buty oraz drugi, przypięty do pasa miecz wskazują na gotowość do walki za kraj. Niezlomna postawa Łokietka, który 40 lat przeżył w boju, stała się dla Polaków mieszkających pod zaborami symbolem ich potrzeb i marzeń.

Następna pocztówka również nawiązuje do historii Polski. *Epitafium Dąbrówki i Mieczysława* (il. 6, stempel: 12.11.10 Culm) nawiązująca do początków państwa polskiego, chrztu oraz prawie tysiącletniej historii. Na rycinie widnieje Mieszko I, twórca naszej państwowości, wraz z małżonką, czeską księżniczką Dobrawą.

Polonia widnieje na kolejnej pocztówce patriotycznej (il. 7, data odřęcna: 26.10.17, od brata Bolesława). Przedstawiono ją jako kobietę w koronie królewskiej, z długimi włosami, sunącą po niebie, ubraną w barwy narodowe – białą suknię, czerwony płaszcz i przewiązaną biało-czerwoną szarfą w pasie. Postać wyciąga przed siebie ręce. Towarzyszy jej orzeł biały trzymający w dziobie miecz. U dołu żołnierze na koniach ruszający do bitwy, wśród których powiewa polska flaga. Poniżej czterowiersz:

„Wolność, droga w białej szacie,
 Obok Biały Orzeł leci
 Na jej czele, patrzaj bracie,
 Korona Jagiełłów świeci”.

Informację odnoszącą się do pocztówkowej ilustracji umieścił Bolesław na stronie przeznaczonej na korespondencję: „Po drugiej stronie masz coś narodowego. To na pamiątkę z Galicji ode mnie”. Zapewne został on powołany na front i jego formacja przez jakiś czas stacjonowała w tym regionie, a Polacy wysyłali takie pozdrowienia ku pokrzepieniu serc. Była to jedna z form okazywania nadziei na odzyskanie niepodległości.

Inna postać nierozzerwalnie związana z polską tożsamością to św. Wojciech, którego upamiętnia karta pocztowa *Gnesen. Grab des Heiligen Adalbert im Dom*

II. 2

II. 3

II. 4

II. 5

II. 6

II. 7

II. 8

II. 9

II. 10

(il. 8, Gniezno. Grób świętego Wojciecha w Katedrze, stempel: 6.06.18). Konfesja św. Wojciecha znajduje się w bazylice Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Gnieźnie. Najistotniejszym elementem konfesji jest srebrny, wczesnobarokowy relikwiarz w kształcie trumienki spoczywającej na sześciu orłach, którą dźwigają postacie symbolizujące cztery stany¹⁶. Na wieku i bokach trumienki, w owalnych medalionach, przedstawiono sceny z życia świętego Wojciecha: księżę czeski Brzetysław wybiera Wojciecha na biskupa Pragi; Święty Wojciech przybywa do Pragi, aby objąć biskupstwo, Święty wspólnie z towarzyszami usługuje do stołu dwunastu ubogim¹⁷. Co ciekawe, karta pocztowa została napisana w języku niemieckim, jednakże sprawa jest o tyle zawiła, iż w części przeznaczony na korespondencję nadawca dziękuje za życzenia z okazji ślubu i wspomina, że odbył się on w języku polskim, a kapłan, który go udzielił, był Włochem.

Szczególnie istotnym znakiem uczuć patriotycznych były motywy heraldyczne oraz wizerunki Orła Białego. Pocztówka posługiwała się mniej lub bardziej skomplikowanym językiem przedstawień alegorycznych z metaforami, emblematami i symbolami, aby z jednej strony zmylić cenzurę, a z drugiej strony umożliwić ich rozpoznanie przez adresata, do którego były kierowane te treści¹⁸. Jednakże wydawcy pocztówek, poza cieszącą się autonomią Galicją, musieli liczyć się z utrudnieniami i mogły się one pojawiać tylko w określonym kontekście, w przeciwnym razie ich wytwórcy musieli godzić się z ewentualnością konfiskaty. Orzeł musiał występować więc w wersjach heraldycznych lub w postaci pozbawionego insygniów królewskich ptaka, głównie na kartach z okazji świąt Bożego Narodzenia lub Wielkiejnocy¹⁹. W czasie wojny znaki i symbole wspólne w niezwykle istotny sposób wpływają na samookreślanie się i wzmacnianie poczucia wspólnoty państw i narodów. Dla Polaków, podzielonych pomiędzy trzech zaborców, wizerunek Orła Białego i polskie białe-czerwone barwy były symbolami, z którymi się utożsamiali²⁰. Orzeł Biały, już od średniowiecza stanowiący godło Polski, w okresie I wojny światowej zyskał na znaczeniu patriotycznym. Pojawił się on również w stylizowanej formie na znakach Legionów walczących u boku Austrii o wolność²¹.

Okolicznościowe karty pocztowe stwarzały okazję do wyrażenia uczuć patriotycznych. Karta noworoczna z napisem *Dosiego roku* (il. 9, wysłana prawdopodobnie w kopercie, brak znaczka i stempla, od brata Bolesława) przedstawia

¹⁶ J. Bogacz, *Gniezno. Katedra gnieźnieńska. Przewodnik*, Prymasowskie Wydawnictwo Gaudentium, Gniezno 2003, s. 25–27.

¹⁷ *Katedra gnieźnieńska*, red. A. Świechowska, Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 1970, t. 1, s. 193–196.

¹⁸ J. Kotłowski, *Dawne pocztówki*, dz. cyt., s. 49.

¹⁹ P. Banaś, dz. cyt., s. 221.

²⁰ Identyczny wizerunek karty pocztowej ze sztandarem: *Wem gehört*, dz. cyt., s. 13.

²¹ Tamże, s. 14.

polskiego szlachcica wznoszącego kielich wina. Bogaty i dostojny strój, tak charakterystyczny dla kultury sarmackiej, którego podstawowe elementy stanowią czerwony żupan przewiązany pasem oraz ozdobna szabla z rękojeścią w kształcie głowy orła – karabela. Możemy również zauważyć charakterystyczne wąsy, atrybut szlachcica. W tle widoczne są herby Polski i Litwy oraz sielski wizerunek zaśniewanego kościoła. Karta ma przypominać wspaniałe czasy dobrobytu i etosu kultury szlachty polskiej, propagującego waleczność, odwagę i miłość do ojczyzny.

Inna ciekawa karta, *Życzenia noworoczne* (il. 10, stempel: 31.12.05, Bromberg, korespondencja od Marty Rydzkowskiej), przedstawia powstańca w stroju narodowym (długa do kolan sukmana, rozszerzana poniżej pasa, z długimi do nadgarstków rękawami i kołnierzem oraz buty z długimi cholewami) – poznaniaka lub krakusa wyciągającego rękę do gwiazdy²². W tamtym czasie stój narodowy, ludowy czy szlachecki stawał się oznaką polskości. Pomyślność symbolizuje 55 ułożonych promieniście polskich talarów i dukatów z królewskimi podobiznami oraz złote, umieszczone w wizerunku dolnej połowy, słońca. U dołu czterowiersz:

„Już zawinął się rok stary
Nadszedł chyżo nowy
Życzę by Ci dał talary
Byś był wesół, zdrowy”.

Zdjęta czapka, rogatywka, zwana czapką polską, była noszona przez kosynierów podczas insurekcji, powstańców styczniowych, aż w 1919 r. stała się częścią polskiego munduru wojskowego. Manifestowała polskość, a jej wizerunek stał się synonimem walczącego Polaka²³. Patriotyczne karty pocztowe z życzeniami noworocznymi nierozzerwalnie wiązały się natomiast z nadziejami na odzyskanie niepodległości w nadchodzącym okresie.

Strój ludowy, jako świadectwo powiązania z określonymi regionami kraju i narodową tradycją, widoczny jest również na karcie pocztowej *Sandomierzanie i Lublinianie* (il. 11, stempel: 6.02.06, Pelplin, od Waclawa). Odrębność narodowa oznacza tym samym niezależność kulturową. Na pocztówce uwieczniono od lewej dwóch mężczyzn i kobietę w stroju sandomierskim, następnie dwie pary w strojach lubelskich. Męskie stroje ludowe sandomierzan stanowiły białe koszule z cienkiego płótna, płócienne spodnie, długa biała sukmana i buty z wysoką cholewą. Odświętny strój kobiety składał się z haftowanej koszuli, dość dużej kryzki, spódnicy i jednobarwnej zapaski. Starsze kobiety wkładały do tego kaftany. Włosy zakrywały chustki, pod które mężatki zakładały dodatkowo czepek. Strój lubelski – kobiety w długich spódnicach z suto marszczonymi zapaskami, pierwsza

²² K. M. Kowalski, *Computationis et commemorationis testimonia. W kręgu zagadnień kalkulołogicznych, medaloznawczych i numizmatycznych*, Eko-Dom, Grajewo 2015, s. 89–93.

²³ H. Wielecki, *Dzieje polskiej rogatywki*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1985, s. 7.

II. 11

II. 12

w czepcu, druga w chuście. Mężczyźni w długich sukmanach, butach z długimi cholewkami, pierwszy w czapce rogatywce. Drugi – ubiór z rejonu biłgorajsko-tarnogrodzkiego – z charakterystyczną sukieną czapką, „gamerką”, obszytą niebieskim sznurkiem i przybraną na czterech rogach wełnianymi, niebieskimi pomponami oraz w sukmanie koloru brązowego.

Strój ludowy ukazuje również kolejna pocztówka, *Krakowiacy* (il. 12, stempel: 13.09.07), przedstawiająca postacie czterech kobiet i czterech mężczyzn oraz dziecka w tradycyjnym odzieniu. Mężczyźni ubrani w różnobarwne sukmany oraz kapelusze, u pierwszego od lewej, stojącego przodem, widoczny również kaftan. Uzupełnieniem stroju są wysokie skórzane buty. Kobiety ubrane są

w spódnice z zapaskami, gorsety, długie wełniane chusty, a na głowach noszą chusty czepcowe. Bosy chłopczyk w kapeluszu przedstawiony został z fletem. Warty podkreślenia jest fakt, iż to właśnie strój krakowski, pod wpływem m.in. powstania kościuszkowskiego, awansował do godności stroju narodowego i stał się symbolem demokratyczno-patriotycznych przekonań, tak odmiennych od strojów i przekonań szlachty, która doprowadziła do upadku Rzeczypospolitej²⁴. Na zainteresowanie ludowością i powiązanie jej z polskością z pewnością miał też wpływ dramat Stanisława Wyspiańskiego *Wesele* oraz kultura młodopolska.

Kolejna karta, *Życzenia noworoczne* (il. 13, stempel: 22.12.08, Culm), prezentuje chłopca ubranego w krakowski strój narodowy trzymającego wstęgę z napisem, na tle budynków warszawskich. Znajduje się tu także stylizowany na przedstawienie herbowe Orzeł Biały w złotej, zamkniętej koronie. Jest to przedstawienie o tyle interesujące, iż karta została wydana przez poznaniaka – wydawcę także innych kart pocztowych z kolekcji – Antoniego Fiedlera. W czasach germanizacji było to z pewnością działanie świadczące o głębokim patriotyzmie.

Czarno-biała karta *Wesotych Świąt* (il. 14, stempel: 7.04.09, Pelplin, od St. Roehlego), wysłana z okazji Wielkiejnocy, ukazuje kobietę z dwoma długimi warkoczami, w stroju narodowym z krakuską na głowie. Na jej szyi znajduje się

²⁴ A. Kowalska-Lewicka, *Ludowy strój krakowski strojem narodowym*, „Polska Sztuka Ludowa – Konteksty”, t. 30 (1976), z. 2, s. 67–72.

symbol wiary (krzyż), nadziei (kotwica) i miłości (serce). W rękach trzyma wizerunek Męki Pańskiej oraz gałązkę z trzema różami. Róża w chrześcijaństwie utożsamiana jest z bólem i męczeństwem lub z kultem maryjnym. W tle gwiazda.

Kolejna pocztówka patriotyczna ukazuje krakusa lecącego na białym orle, na tle dachów warszawskich (il. 15, data odręczna: 12.11.17, od brata Bolesława). U dołu wiersz:

„Od Warszawy wieść radosna
Bieży polskie kraje,
Że nam Polskę niezależną
Szczęsny los dziś daje
Znowu Polski Orzeł Biały
Skrzydła swe rozwinie
‘Jeszcze Polska nie zginęła
I nigdy nie zginie’”.

Ostatnie słowa stanowią oczywiste nawiązanie do *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech*, czyli późniejszego *Hymnu Polski*. Ciekawy jest również fragment korespondencji, który znajduje się po drugiej stronie: „Czytam tutaj dużo, nawet bardzo dużo sławne polskie gazety lwowskie i krakowskie. Więc jestem poinformowany całą polityką teraźniejszą. Czytam nawet dla interesu ukraińskie gazety, które ogromnie na Polaków wyzywają”. Warto przy tej okazji zwrócić uwagę, jak interesujące musiało być zderzenie Polaka mieszkającego w zaborze pruskim, który w wyniku I wojny światowej dostał się wraz ze swoją formacją do Galicji, gdzie w warunkach autonomii miał okazję obcować z polską kulturą.

Karta pocztowa *Nowa moneta Królestwa Polskiego* (il. 16, stempel: 5.08.18, Pakosch, od Wiktoryi, Zofii Bendówny i Ludwiki Bendówny) jest kolejnym interesującym elementem zbioru ks. Roehlego. Widnieje na niej banknot nowej monety – 5 marek polskich (seria A nr 0019799) – z 1917 roku. Data emisji banknotu to 9 XII 1916, jest tym samym drugą serią wydaną w tym roku. Pieniądz wyemitowany przez Polską Krajową Kasę Pożyczkową i stał się dopuszczonym do użytku środkiem płatniczym na terenach okupowanych, stanowiących część Królestwa Kongresowego zajętej przez Niemców²⁵. Na banknocie znalazł się Orzeł Biały na tle kartusza zwieńczonego królewską koroną, który po raz pierwszy od czasów powstania listopadowego został zastosowany urzędowo. Widoczne są

²⁵ M. Kowalski, *Ilustrowany katalog banknotów polskich 1794–1980*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1981, s. 57.

również napisy: „Rzesza niemiecka przyjmuje odpowiedzialność za spłatę Biletów Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej w markach niemieckich po cenie nominalnej. Zarząd General-Gubernatorstwa Warszawskiego, Warszawa dn. 9-go grudnia 1916 roku”. Po drugiej stronie: „Kto podrabia i fałszuje Bilety Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej, albo puszcza w obieg lub usiłuje puścić w obieg podrobione lub fałszowane bilety, podlega karze ciężkiego więzienia”. Na rewersie ukazano rysunek ornamentalny, a w rogach medaliony z żeńskimi głowami w hełmach skierowane ku sobie (Minerwy).

Obok pocztówek prezentujących polskie krajobrazy, zabytki, nawiązujących do tradycji szlacheckiej, przywołujących obrazy dworaków i ułanów starano się również pobudzać uczucia patriotyczne poprzez nawiązania do wybitnych twórców kultury polskiej (np. Adam Mickiewicz) i przypominać dziedzictwo rodzimej kultury²⁶, chętnie sięgano również po reprodukcje dzieł słynnych malarzy narodowych, tworzących „ku pokrzepieniu serc”, jak Jan Matejko czy Artur Grottger (cykle *Polonia*, *Lithuania*, *Wojna*)²⁷. Nawiązywano do wybitnych postaci z przeszłości oraz doby współczesnej. Sięgano po postacie fikcyjne znane z literatury.

Nawiązanie do twórczości Henryka Sienkiewicza znajdujemy w karcie pocztowej *Quo vadis. Eunice* (il. 17, stempel: 17.04.07, Kraków). Przedstawiona na pocztówce scena z pierwszego rozdziału powieści ukazuje fikcyjną bohaterkę literacką, obejmującą i całującą nagi, marmurowy posąg swojego ukochanego, Petroniusza, przedstawionego w postaci Hermesa trzymającego w wyciągniętej do góry dłoni kaduceusz – symboliczny znak pokoju i handlu. Niewolnica na wizerunku przysunęła do marmurowego przedstawienia wykładany bursztynem i kością słoniową stołek, na którym przed chwilą siedział jej pan. W tle widoczne wykładane marmurem ściany i podłoga unctuarium. Warto również zaznaczyć, że po uhonorowaniu powieści Sienkiewicza literacką Nagrodą Nobla, wspomniana scena stała się inspiracją dla wielu projektantów pocztówek.

Do postaci wieszczki narodowego i piewcy polskiej kultury nawiązuje natomiast karta pocztowa z wizerunkiem Adama Mickiewicza (il. 18, stempel: 5.03.09, Pelplin, od St. Roehlego) i jego krótkim życiorysem, stanowiąca część cyklu *Wielcy i sławni ludzie Polski*. W krótkim tekście znalazły się informacje, iż Mickiewicz „jest największym polskim poetą, twórcą szkoły romantycznej, a jego ‘Pan Tadeusz’ i ‘Sonety krymskie’ przetłumaczono na

²⁶ J. Kotłowski, *Dawne pocztówki*, dz. cyt., s. 52.

²⁷ P. Banaś, dz. cyt., s. 222.

wszystkie języki cywilizowanej Europy”. Przedstawienie twórcy według powstałej po 1853 r. grafiki autorstwa Juliana Mackiewicza, wykonanej na podstawie fotografii Michała Szweycera.

Apoteoza Grottgera wg Andrzeja Setkowicza (il. 19, stempel: 10.10.15, Cronar) stanowi swoisty hołd dla malarza, którego prace rozpowszechniane w formie powstańczych kartonów zyskały nie tylko popularność, ale i stały się symbolem narodowej martyrologii²⁸. Tzw. pocztówki grottgerowskie stały się prekursorami polskich pocztówek patriotycznych, jeśli nie całej pocztówki polskiej ilustrowanej²⁹. Jest to związane nie tylko z mnogością pocztówkowych reprodukcji jego dzieł, ale także z tym, że sam artysta, jeszcze przed wystawieniem w 1863 roku, reprodukoował kartony z cyklu *Polonia*, zapewniając sobie tym samym dochody³⁰. Kartony Grottgera w potocznej wyobraźni kojarzą się z powstańczą walką, oraz polskim pojęciem patriotyzmu w myśl słów: „Bóg, honor, ojczyzna”³¹. Pocztówka ze zbioru ks. Roehlego przedstawia gloryfikację malarza w wykonaniu innego autora, Andrzeja Setkowicza, co może świadczyć o popularności tych pocztówek i samego Grottgera. Na karcie pocztowej anioł chwały wieńczy mistrza, a muza prowadzi pielgrzyma, którym jest Grottger. Zakrywa on oczy, aby nie widzieć okropności wojny.

Trzy kolejne karty pocztowe dotyczą już czasów po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Mają stanowić świadectwo wdzięczności za odzyskaną ojczyznę oraz wyraz troski o jej przyszłe losy. Są jednocześnie formą dziękczynienia, dumy narodowej, jak i prośbą o Boskie wstawiennictwo. Mimo, że zmieniły się realia polityczne, tematyka narodowa jest wciąż obecna na kartach pocztowych.

Na karcie zatytułowanej *Boże, zbaw Polskę!* (il. 20, stempel: 13.03.19, Culm) widnieje czerwony sztandar z godłem państwowym w koronie owinięty szarfą w barwach narodowych oraz z wplecioną gałązką wawrzynu.

Il. 18

²⁸ E. Skorupa, dz. cyt., s. 54.

²⁹ M. Baranowska, *Pocztówka masowa i fotografia uczuć*, „Konteksty”, t. 46 (1992), nr 3/4, s. 33.

³⁰ M. Porębski, *Interregnum. Studia z historii sztuki polskiej XIX i XX wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975, s. 59.

³¹ A. Lewicka-Morawska, *Formowanie narodowej uczuciowości czyli o sztuce Artura Grottgera na przestrzeni dziesięcioleci*, „Niepodległość i Pamięć”, t. 2 (1995), nr 1(2), s. 97.

II. 13

II. 14

II. 15

II. 16

II. 17

II. 19

II. 20

II. 21

II. 22

Obramowanie karty również w barwach biało-czerwonych³². Symbolika liści laurowych odnosi się do zwycięstwa i dumy z powrotu państwowości. Hasło tytułowe zwraca się do Opatrzności z nadzieją na przyszłość. Jest to swoista manifestacja patriotyzmu, który wreszcie może być wyrażany legalnie. Ciekawa jest również treść korespondencji przedstawiająca wojenne losy rodziny (pisownia oryginalna): „Ja nie mogę się do domu dostać, bo tam są ciągle niepokoje. Wczoraj żeśmi odebrał telegraf z Berlina że pociągi nie kursują i dlatego nie mogę przyjechać, a Staś jusz taki lichy ze go jusz musimi pylnować dniem i nocą i pewno do niedzieli nie dożyje + Jest taki słabi że ani się może ruszyć – bo zaras go słabość sercowa ogrania i okropnie musi cierpieć ten biedak. Tak jeden po drugim się umikają. Julek znowu pisał jest zdrów i się spodziewa szczęśliwie powrócić”.

Karta herbowa *Z powinszowaniem Nowego Roku!* (il. 21, stempel: 31.12.19, rodzina Stanisławskich) wpisuje się w popularny trend kompozycji opartych na motywach narodowej heraldyki, wśród których pojawia się medalion Matki Boskiej Częstochowskiej umieszczony centralnie jako sercowe pole trójpolowej tarczy Korony, Litwy i Rusi: Orzeł Biały na czerwonym tle, Pogoń – symbol litewskiej części dawnej Rzeczypospolitej na tle niebieskim oraz Archanioł Michał – symbol obszarów ukraińskich – na złotym. Wizerunek jasnogórskiej Czarnej Madonny z Dzieciątkiem na złotym polu. Herb umieszczony jest na tzw. tle kurtynowym zwieńczonym koroną królewską i otoczony wieńcem laurowym z biało-czerwoną wstęgą.

Ostatnia z kart patriotycznych (il. 22, data odręczna: 10.19.21, znaczki ze stemplem zerwane) przedstawia dzieciątko Jezus w górze nad dachami Warszawy. W centralnym punkcie umieszczone są insygnia królewskie w otoczeniu dwóch pochylających się aniołów. U dołu wydrukowany napis: „Podnieś rękę Boże Dziecię, Błogosław Ojczyznę miłą” z popularnej kolędy *Bóg się rodzi*.

Na przykładzie kolekcji kart pocztowych ks. Stanisława Roehlego możemy rozpoznać wielość motywów i dostrzec jak popularne były przedstawienia patriotyczne wśród Polaków u progu odzyskania niepodległości oraz wkrótce po odbudowie państwa polskiego. Ich tematyka, nawiązująca do dziejów narodu, będąca wyrazem uczuć, które niekiedy były surowo represjonowane, stawała się wyrazem tożsamości. Pełniły one znaczącą funkcję w przekazywaniu i podtrzymywaniu uczuć narodowych. Rolę, jaką

³² Warto porównać z kartą pocztową: *Wem gehört*, dz. cyt., s. 13, na której widoczna jest identyczna ikonografia, jednakże zatytułowana zamiast *Boże, zbaw Polskę – Wesolego Alleluja*.

wywierała pocztówka patriotyczna w sercach mieszkających pod zaborami Polaków najdobitniej obrazują słowa: „Była wymowna jak odezwa i niebezpieczna jak granat”³³.

Bibliografia

Banaś P., *Orbis pictus. Świat dawnej karty pocztowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005.

Baranowska M., *Pocztówka masowa i fotografia uczuć*, „Konteksty”, t. 46 (1992), nr 3/4.

Bogacz J., *Gniezno. Katedra gnieźnieńska. Przewodnik*, Prymasowskie Wydawnictwo Gaudentium, Gniezno 2003.

Jedynak B., *Obyczaj patriotyczny w Polsce w czasach niewoli w: Miasto i kultura polska doby przemysłowej. Wartości*, red. H. Imbs, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1993.

Katedra gnieźnieńska, red. A. Świechowska, Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 1970, t. 1.

Kotłowski J., *Dawne pocztówki. Historia, ikonografia, kolekcjonerstwo*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1998.

Kotłowski J., *Pocztówki. Kolekcja Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1997.

Kowalska-Lewicka A., *Ludowy strój krakowski, strojem narodowym*, „Polska Sztuka Ludowa – Konteksty”, t. 30 (1976), z. 2.

Kowalski K. M., *Computationis et commemorationis testimonia. W kręgu zagadnień kalkulologicznych, medaloznawczych i numizmatycznych*, Eko-Dom, Grajewo 2015.

Kowalski M., *Ilustrowany katalog banknotów polskich 1794–1980*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1981.

Ledóchowski S., *Wstęp do systematyki pocztówki patriotycznej i jej ideowych uwarunkowań*, w: *Aksjosemiotyka karty pocztowej*, red. P. Banaś, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992.

Lewicka-Morawska A., *Formowanie narodowej uczuciowości czyli o sztuce Artura Grottgera na przestrzeni dziesięcioleci*, „Niepodległość i Pamięć”, t. 2 (1995), nr 1(2).

Porębski M., *Interregnum. Studia z historii sztuki polskiej XIX i XX wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975.

³³ P. Witt, *Na pocztowej karcie*, w: *OKO – Obyczaje, kultura, osobliwość*, red. L. Pijanowski, Wydaw. Literackie, Kraków 1975, s. 36.

Skorupa E., *Dziewiętnastowieczna ikonosfera a tożsamość narodowa*, w: *Ikoniczne i literackie teksty w przestrzeni nowoczesnej dydaktyki*, red. A. Pilch, M. Rusek, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.

„*Wem gehört Polen?*” *Propagandapostkarten aus dem Ersten Weltkrieg*. „*Do kogo należy Polska?*” *Propagandowe kartki pocztowe z czasów I wojny światowej*, red. M. Hiller, A. Ziemelewska, Polska Akademia Nauk, Wiedeń 2018.

Wielecki H., *Dzieje polskiej rogatywki*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1985.

Witt P., *Na pocztowej karcie*, w: *OKO – Obyczaje, kultura, osobliwości*, red. L. Pijanowski, Wydaw. Literackie, Kraków 1975.

Wojcieszak B., *Andrzej Niegolewski. Biografia polityczna*, PASSAT – Paweł Pietrzyk, Poznań 2004.